

Dr DUŠAN R. PARAVINA
vanredni profesor

UNAPREĐIVANJE I ZAŠTITA RADNE SREDINE, RADNE SPOSOBNOSTI I ZDRAVLJA RADNIKA

I. Pristup pitanju

Dinamičan razvoj naše privrede u čitavom razdoblju posle Drugog svetskog rata tj. industrijalizacija, urbanizacija i deagrarizacija praćeni su velikim prilivom novih radnika s nedovoljnim radnim iskustvom i navikama i, u većini slučajeva, bez nužnog znanja i obrazovanja.¹⁾ Industrijalizacija je rezultirala očekivanim željenim efektima među kojima i obezbeđivanjem pristojnije egzistencije sve većeg broja radnika i članova njihovih porodica. Ali, obezbeđivanje pristojne egzistencije, s druge strane, znači visoku i intenzivnu proizvodnju, utrošak ogromnih količina energije i sirovina kao i potencijalno sve veću akumulaciju zagađivača životne sredine pod kojima se najčešće razumeju supstance ili energija koje se pojavljuju na nepoželjnem mestu, u nepoželjno vreme ili nepoželjnim količinama. Međutim, savremena nauka, tehnika i tehnologija nisu i ne mogu biti činioci koji bi sami po sebi ugrožavali životnu i radnu sredinu, već su to ponašanje čoveka i nadekvatni društveni odnosi u kojima se odvijaju savremeni procesi razvoja u velikom delu sveta. Čovek mora prestati smatrati sebe gospodarom zemlje i da izjednačuje napredak sa pobedom nad svetom koji ga okružuje i čiji je sastavni i nerazdvojni deo.²⁾

Briga o radnom čoveku i stvaranje boljih i bezbednijih uslova trajno je prisutna u politici i praksi naše zemlje, a što je i više nego razumljivo ako se zna da se celokupno društveno-ekonomsko uređenje naše zemlje zasniva na slobodno udruženom radu sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini i na samoupravljanju radnika u proizvodnji i raspodeli društvenog proizvoda i da smo rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti.³⁾ U sistemu danas poznatih i mnogućih mera i aktivnosti naučno izgrađen i konzistentno postavljen pravni sistem unapređivanja i zaštite radne sredine, radne sposobnosti i zdravlja radnika nesumnjivo predstavlja jednu od bitnih predpostavki za postizanje željenih rezultata na ovom planu.

Pozitivno-pravni sistem propisa relevantnih za područje unapređivanja i zaštite radne sredine, radne sposobnosti i zdravlja rad-

¹⁾ Zdenko Has: Povodom prvog Zakona o zaštiti na radu, Soc. politika, Beograd, br. 3/65, str. 237.

²⁾ U tom smislu vidi R. Kljajić u knjizi: »Borba za život — Platforma za ekološku akciju, Beograd, 1973, str. 33 i 35.

nika u Jugoslaviji čine: propisi iz oblasti zakonodavstva o radu shvaćenog u širem smislu reči, drugi propisi nadležnih državnih organa, i opšti akti radnih i drugih samoupravnih organizacija, zajednica i organa.

II. Ideje i rešenja

§ 1. Ustavni principi

Prema Ustavu SFRJ socijalističko društveno uređenje se zasniva na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim stvaraocima, čiji rad služi isključivo zadovoljaju njihovih ličnih i zajedničkih potreba. »Osnovu ovih odnosa čine društveno ekonomski položaj radnog čoveka koji mu obezbeđuje da, radeći sredstvima u društvenoj svojini i odlučujući neposredno i ravnopravno sa drugim radnim ljudima u udruženom radu o svim poslovima društvene rezrodukcije u uslovima i odnosima međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, ostvaruje svoj lični materijalni i moralni interes i pravo da se koristi rezultatima svog tekućeg i minulog rada i tekovinama opšteg materijalnog i društvenog napretka, da na toj osnovi što potpunije zadovoljava svoje lične i društvene potrebe i da razvija svoje radne i druge stvaračke sposobnosti«.⁴⁾

Savez sindikata Jugoslavije, kao najšira organizacija slobodno i dobrovoljno udruženih radnika⁵⁾, ima vrlo istaknuto ulogu u kreiranju ili konstituisanju, ostvarivanju i zaštiti prava radnika. Oni su i po samom Ustavu izričito pozvani, između ostalog, da se bore: za ostvarivanje interesa i samoupravnih i drugih prava radnika u svim oblastima rada i života; za razvijanje proizvodnih snaga društva i podizanje produktivnosti rada; za samoupravno usklađivanje pojedinačnih, zajedničkih i opštih društvenih interesa; za obrazovanje i osposobljavanje radnika; za najšire učešće u vršenju funkcija vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima; za zaštitu prava radnika; za obezbeđivanje socijalne sigurnosti i razvoj životnog standarda radnika; za razvijanje i jačanje solidarnosti i podizanja klasne svesti i odgovornosti samoupravljača kao i za ostvarivanje ustavom utvrđenog položaja radničke klase u opšte. Kad je, pak, reč o društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima koji su kao novi instituti inkorkorisani u pravni sistem naše države, a putem kojih radnici i drugi radni ljudi samoupravno uređuju međusobne odnose, usklađuju interes i uređuju odnose od šireg društvenog značaja, Savez sindikata Jugoslavije, obzirom na predmet regulisanja putem pomenutih akata, ima sasvim izuzetna i posebna ovlašćenja. Sindikat pokreće inicijativu, neposredno učestvuje u sporazumevanju i dogovarnju i daje predloge organima upravljanja samoupravnih organizacija i zajednica, skupštinama društveno-političkih zajednica i drugim državnim i društvenim organima i organizacijama za rešavanje pitanja koja se odnose na materijalni i društveni položaj radničke klase.

³⁾ Ustav SFR Jugoslavije, »Sl. list SFRJ«, br. 9/74, čl. 10 i 11.

⁴⁾ Ustav SFRJ, op. cit., Osnovna načela, II,

⁵⁾ Ustav SFRJ, op. cit., Osnovna načela, IV i VIII.

Dodajmo još da radnička klasa i putem državne vlasti opštobaveznim normama obezbeđuje socijalističke društvene odnose, razvoj društva i upravljanje društvenim poslovima štite slobode i prava čoveka i građanina, rešavaju društvene sukobe, štite ustavom utvrđeni poredak itd. Krećući se u okviru gore podvučenih načela i principa sadržanih u Ustavu SFRJ naše se društvo, a u skladu sa materijalnim mogućnostima i naučnim dostignućima, brine o dobrobiti radnika uključujući i tu brigu i unapređivanje i zaštitu radne sredine, radnih sposobnosti i zdravlja rađnika.

Unapređivanje i zaštita čovekove, a pre svega radne sredine nov je zakonodavni kompleks i kod nas i u svetu. Na bazi porasle svesti i učvršćenih saznanja o sve više rastućim negativnim posledicama industrijalizacije, urbanizacije i deagrarizacije ovaj novi zakonodavni kompleks dobio je odgovarajuće mesto i u Ustavu SFR Jugoslavije. Ovakvom stanju stvari u mnogome su doprineli svesnim i organizovanim radom relevantni društveni faktori među kojima i Jugoslovenski savet za zaštitu i unapređivanje čovekove okoline kao i odgovarajući saveti drugih društveno-političkih zajednica, Savez sindikata Jugoslavije, predstavnički organi, razna udruženja građana i dr.

U Ustavu SFRJ se polazi od načela da su radni ljudi i građani, organizacije udruženog rada, druge samoupravne organizacije i zajednice i socijalističko društvo u celini dužni obezbediti uslove za očuvanje i unapređivanje prirodnih i drugih vrednosti koje su od interesa za zdrav, siguran i delotvoran život i rad sadašnjih i budućih generacija. Pravo je i dužnost radnih ljudi i građana, organizacija udruženog rada, društveno-političkih zajednica, mesnih zajednica i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, koji su izričito predviđeni kao subjekti zaštite i unapređivanja čovekove sredine, da obezbeđuju uslove za očuvanje i razvoj prirodnih i radom stvorenih vrednosti čovekove sredine, kao i da sprečavaju i otklanjaju štetne posledice koje zagadivanjem vazduha, tla, vode, vodotoka i mora, bukom ili na drugi način ugrožavaju te vrednosti ili dovode u opasnost život i zdravlje ljudi. Pošto je precizirao zadatke na ovom planu i njihove nosioce, Ustav SFRJ konstitutiše za svakog našeg građanina pravo na zdravu životnu sredinu i obavezuje društvenu zajednicu na obezbeđivanje potrebnih uslova za realizaciju ovog prava. Onima, pak, koji u svojim aktivnostima iskorišćavaju zemljište, vodu ili druga prirodna dobra stavlja se u dužnost da to imaju činiti na način kojim se obezbeđuju uslovi za rad i život čoveka u zdravoj sredini. Najzad, svakom, bez izuzetka, stavlja se u dužnost čuvanje prirode i njenih dobara, prirodnih znamenitost i retkosti i spomenika kulture. Posmatrano u zakonodavnom ili normativnom smislu, Ustavom su, na ovom području, precizirana ovlašćenja Federacije, federalnih jedinica, autonomnih pokrajina, opština, mesnih zajednica kao i samoupravnih organizacija udruženog rada, drugih organizacija i njihovih zajednica.⁶⁾

⁶⁾ U vezi sa načelima i principima Ustava SFRJ o unapređivanju i zaštiti čovekove okoline vidi: V/6, čl. 87, 114 st. 2, 117 st. 2, 192 i 281 st. 1, t. 10 i 13.

§ 2. Ideje za realizaciju i konkretizaciju Ustavnih principa na planu unapređivanja i zaštite životne i radne sredine

Na osnovu ovlašćenja po kome Federacija uređuje »zaštitu i unapređivanje čovekove sredine koji su od interesa za celu zemlju i međunarodnu zajednicu«, kao i »standarde-tehničke normative i norme kvaliteta proizvoda i usluga i obezbeđuje izvršavanje saveznih propisa u ovim oblastima kada je to, u interesu cele zemlje, utvrđeno saveznim zakonom«⁷⁾), a u okviru gore izloženih načela i principa nedavno je, po prvi put, koncipiran jedan zakonski projekt kojim se kompleksno, sistematski i u celini konstituiše koherantan sistem unapređivanja i zaštite čovekove sredine koji počinje planiranjem, a završava se kontrolom i pooštrenim sankcijama. Izuzetno od načela o kompleksnom regulisanju ove materije, regulisanje zaštite od jonizujućih zračenja, u meri u kojoj je izostalo iz ovog zakonskog projekta, uređivaće se i dalje posebnim zakonom. Ovaj izuzetak je motivisan direktnom i neposrednom povezanošću zaštite od jonizujućih zračenja sa zaštitom na radu i medicinskom zaštitom, kao i specifičnostima u sprovođenju ove zaštite. Dakle, prvo načelo ovog zakonskog projekta se sastoji u kompleksnom obuhvatanju područja unapređivanja i zaštite radne i životne sredine jer se došlo do saznanja da parcijalno zakonodavstvo ne daje očekivane efekte.

Drugo, u materijalno-pravnom smislu projekt se drži dosledno gore citiranih ovlašćenja Federacije u ovoj oblasti. To znači da će on, zajedno sa odgovarajućim propisima republika, autonomnih pokrajina i opština kad ovi budu doneti, činiti nerazdvojnu, potpunu i neprotivrečnu celinu pozitivnopravnog sistema naše države u oblasti unapređivanja i zaštite životne i radne sredine.

Treće načelo od koga polazi projekt, a što, kako mislimo, čini njegovu posebnu vrednost i prednost u odnosu na dosadašnje stanje, jeste opredeljenje za aktivnu koncepciju delovanja u sveri uzroka koji nanose štetu životnoj i radnoj sredini. Naime, stalo se na stanovište da su jedino pasivne i restriktivne mere na ovom planu nemoćne pred rastućim negativnim posledicama industrijalizacije i urbanizacije. Radnu i životnu sredinu treba uređivati kroz razvoj.

Zakonski projekt pretenduje unapređivanju i zaštiti radne i životne sredine preko prostornog, razvojnog i drugog planiranja, odrabavanja lokacija, građenja i korišćenja otvorenih ili zatvorenih radnih i drugih prostora, tehnoloških rešenja i postupaka. Znatne mogućnosti, kad je reč o unapređivanju i zaštiti životne i radne sredine, se vide i u oblasti projektovanja, kao i na terenu standarda i normativa kvaliteta proizvoda. Projekt se zalaže i za materijalnu naknadu od onih koji umanjuju vrednost prirodnih izvora i vrednosti čovekove sredine prilikom njihove eksploracije. Izuzetan značaj i očekivanja se pridaju i onom delu zakonskog projekta u kome je predviđena kontrola delatnosti koje ugrožavaju ili mogu ugroziti radnu i životnu sredinu. To se namerava postići utvrđivanjem takvih delatnosti, objekata i postrojenja i permanentnim registrovanjem istih, nji-

⁷⁾ Ustav SFRJ, op. cit., čl. 281 st. 1, t. 10 i 13.

hovih nosilaca ili korisnika. U red takvih delatnosti naročito se ubrajaju: rafinerije nafte, hemijska industrija, industrija celuloze i papira, industrija cementa, crna i obojena metalurgija, energetski objekti, nuklearna postrojenja, brodogradilišta i dr.

Osim dosad rečenog, pomenutim projektom se utvrđuju i tehnički normativi u oblasti radne i životne sredine od interesa za celu zemlju. Ove, za celu zemlju jedinstvene mere i normativi se utvrđuju kao minimum zaštite što znači da republice, pokrajine i opštine mogu iste i proširiti i pooštiti, a prema svojim uslovima i potrebama. Samim zakonskim projektom se, s druge strane, ne utvrđuju tehnički elementi ovih normativa. Ovo zbog toga što je reč o tehničkoj materiji uslovljenoj stepenom razvoja tehnologije i tehnike kao i društvenim mogućnostima, a i zbog toga što se smatra da utvrđivanje tehničkih elemenata ovih normativa, po svom karakteru, pripada podzakonskoj regulativi.

Efikasno, kompleksno i celovito unapređivanje i zaštitu radne i u opšte životne sredine moguće je ostvariti samo putem usklađenog i sinhronizovanog delovanja nadležnih nosilaca razvoja i organa nadzora na svim nivoima i u svim resorima. S osloncem na takvo učešće zakonski projekt predviđa zajedničko delovanje organa Federacije, republika i autonomnih pokrajina kao konstruktivni činilac unapređivanja i zaštite čovekove sredine. Obizrom na to predviđeno je i područje društvenog dogovaranja između navedenih subjekata, kao i telo putem koga se društveno dogovaranje ima realizovati.

U oblasti odgovornosti za nepoštovanje zakonskih propisa o unapređivanju i zaštiti radne i životne sredine pored sankcija za privredni prestup, prekršaj i obaveze na naknadu pričinjene štete, autori zakonskog projekta plediraju i za krivičnu odgovornost, čime bi se, ako ovakav stav bude usvojen, ovoj oblasti dala posebna specifična društvena težina.

§ 3. Rešenja sadržana u odredbama zakonodavstva o radu

1. Klasifikacija i sistematika

Drugu grupu pravnih normi značajnih za područje unapređivanja i zaštite radne sredine, radnih sposobnosti i zdravlja radnika, kao što je već pomenuto, predstavljaju propisi zakonodavstva o radu u širem smislu reči. Ovi se propisi, tradicionalno rečeno, najčešće dele na: a) opšte propise o radu, b) propise o zaštiti na radu i, najzad, c) propise iz oblasti socijalnog osiguranja. Ovim redosledom, u redovima koji slede, biće i izložena najvažnija rešenja od uticaja na unapređivanje i zaštitu radne sredine, radne sposobnosti i zdravlje radnika.

2. Opšti propisi o radu

Iz oblasti opšteg zakonodavstva o radu, uslovljeno temom koja se raspravlja, od posebnog značaja bi bilo, kako mislimo, pomenuti odredbe o: radnopravnoj sposobnosti putem koje se preciziraju uslovi za zapošljavanje u opšte, i oni koji se zahtevaju za zapošljavanje

na radnim mestima sa povećanim opasnostima posebno; prethodnom i naknadnom proveravanju zdravstvenih i radnih sposobnosti; raspoređivanju na radna mesta i zabrane u vezi s tim; stručnom obrazovanju i usavršavanju radnika; radnom vremenu i rasporedu istog; odmorima; zaštiti na radu, kao i odredbe o posebnoj zaštiti radnica, mlađih radnika i zaposlenih invalida uključujući tu i naročitu zaštitu radnica-trudnica i radnica-porodilja. Dodajmo još da se neka od pomenutih pitanja opštim propisima o radu regulišu u potpunosti, a druga samo načelno. To će se imati na umu i kod izlaganja na ovom mestu.

Preciziranje uslova koji se moraju steći da bi se bilo ko mogao zaposliti, između ostalog, ima i zaštitni karakter. Naime, njima se štite građani od prevremenih, prekomernih i neadekvatnih napora koje sobom nose i moraju nositi radne obaveze. No neki od tih uslova se smatraju minimalnim i nužnim za svako radno mesto pa u tom okviru i za ona najlakša, odnosno ona gde se obavljaju najprostiji poslovi pa i pod najlakšim okolnostima. Obzirom na rečeno ovi se minimalni uslovi moraju steći na strani svakog lica koje se želi zaposliti bez obzira na posao, uslove pod kojima se rad obavlja i instituciju u kojoj se radnik zapošjava. Kao takvi ovi se minimalni uslovi nazivaju još i opštim uslovima, propisuju zakonom i to saveznim pa su, s obzirom i na tu činjenicu, jednaki na celoj teritoriji SFR Jugoslavije.

Naše pozitivno zakonodavstvo o radu, kao što je poznato, propisuje samo dva opšta uslova koje mora ispuniti svako lice koje želi da se zaposli i oba, između ostalog, imaju zaštitni karakter. Jedan od opšтиh uslova se tiče uzrasta, a drugi zdravstvene sposobnosti. Što se uzrasta tiče zakonodavac precizira da se niko ne može zaposliti na području SFRJ pre nego što navrši petnaest godina života. U vezi drugog uslova se od svakog zahteva dokazano posedovanje opšte zdravstvene sposobnosti. Očito je sasvim da se ovakvim stavom zakonodavca žele na jedan opšti način poštovati ili zaštiti od prerañih napora koje sobom nosi izvršavanje radnih obaveza sva lica mlađa od petnaest godina starosti. Time se automatski štiti zdravlje i radna sposobnost ovih lica. Propisujući opštu zadražstvenu sposobnost kao minimalan uslov, a pod kojom se podrazumeva prosečna zdravstvena sposobnost dovoljna za bezbedno i uspešno obavljanje poslova na većini radnih mesta, zakonodavac štedi sve one koji tu i takvu zdravstvenu sposobnost nemaju.

Ne sporeći široki i opšti zaštitni značaj pomenutih opšтиh uslova sasvim je jasno da samo oni nisu u stanju da zaštite svakog radnika, na svakom radnom mestu i pod svim uslovima pod kojima se rad obavlja ili može obavljati. Obzirom na to zakododavstvo o radu, shvaćeno u širem smislu reči, osim opštih, konstituiše i posebne uslove za zapošljavanje koji se pozivaju u pomoć u slučajevima kad se oni prvi pokazuju kao nedovoljni za obezbeđivanje zdravlja i radne sposobnosti radnika. Broj i vrste posebnih uslova zavise od vrste i složenosti radnih zadataka na konkretnom radnom mestu, od uslova po kojima se ti zadaci izvršavaju i od izvesnih okolnosti na strani samega radnika.

Gledano sa aspekta tematike koja se raspravlja, kako mislimo, treba naročito podvući posebne uslove koji se tiču, odnosno mogu tici uzrasta, pola, stručne spreme, rādnog iskustva, zdravstvene sposobnosti, preostale rādne sposobnosti i td. Pomenuti i drugi posebni uslovi kao takvi se propisuju, po pravilu, samoupravnim sporazumom o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu i kolektivnim ugovorima o radu za radnike zaposlene kod privatnih poslodavaca, a ne retko i zakonom ili kojim drugim podzakonskim aktom. Svi oni bez izuzetka, između ostalog, imaju za cilj zaštitu zdravlja i rādne sposobnosti radnika.

Kad je reč na primer, o uzrastu, polu i prostaloj rādnoj sposobnosti, na osnovu ustavnog načela po kome omladina, žene i invalidi, osim prava na opštu, imaju pravo i na posebnu zaštitu na radu, naše pozitivno zakonodavstvo kao poseban uslov od lica koja se zapošljavaju na radnim mestima na kojima se obavljaju naročito teški fizički poslovi ili onima pod zemljom da moraju imati više od petnaest godina, odnosno najmanje osamnaest i da moraju biti muškog pola. Omladinu i žene je, isto tako, zabranjeno raspoređivati na druga radna mesta na kojima se obavljaju poslovi koji bi, s obzirom na njihovu psihofizičku konstituciju, mogli delovati štetno na njihovo zdravlje. U istom cilju je po pravilu zabranjen i noćni rad zaposlenih žena u industriji, građevinarstvu i drugim delatnostima određenim zakonom. Kao radnicima tako je i mlađim radnicima (od navršenih 15 do navršenih 18 godina života) zabranjen noćni rad u industriji, građevinarstvu i saobraćaju. Šta više, kad je reč o mlađim radnicima za njih je vremenski interval noćnog rada pomeren još za jedan sat. Naime, dok se pod pojmom noćnog rada za ostale razume rad obavljen u periodu od 22 časa jednog do 5 časova narednog dana, za omladinu je to vreme prošireno do 6 časova narednog dana.⁸⁾ Dodajmo još da su radnice-trudnice i radnice-porodilje sa detetom do godine dana života apsolutno i bez izuzetka zaštićene od noćnog rada u svim oblastima.

Što se invalida tiče on ima pravo da radi na svom ili drugom odgovarajućem radnom mestu ako prema preostaloj rādnoj sposobnosti (najmanje sa polovinom punog rādnog vremena) može, bez profesionalne rehabilitacije, da radi na tom radnom mestu. U istom smislu se smatra sposobnim za obavljanje poslova za koje je rehabilitacijom ospozobljen invalid koji se zapošljava posle uspešno sprovedene profesionalne rehabilitacije. Ovo je izuzetak od pravila po kome se kao opšta zdravstvena sposobnost priznaje i licu koje, prema preostaloj rādnoj sposobnosti, nije u stanju da radi sa punim radnim vremenom.

U vezi sa radnim vremenom kao faktorom zaštite zdravlja i rādnih sposobnosti, generalno govoreći, ta se zaštita pre svega ogleda u Ustavom utvrđenom pravu radnika na ograničeno radno vreme koje ne može biti duže od 7 časova dnevno, odnosno 42 časa sedmično u prospektu za godinu dana kao i u tome što je prekovremeni rad, po pravilu, zabranjen, a samo izuzetno dozvoljen i to ne za sve kategorije radnika. Tako na pr. prekovremeni rad se ne može narediti radnicima mlađim od 18 godina niti radnicama-trudnicama, odnosno radnicama-

⁸⁾ Zakon o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu, »Sl. list SFRJ«, br. 22/73, čl. 34, 35 i dr.

-porodiljama sa detetom do godine dana života. Isto tako se ne može produžavati radno vreme radnika koji po nalazu lekara rade sa nepunim radnim vremenom. Dodajmo još da se prema važećim propisima radno vreme radnika koji rade na radnim mestima sa povećanim opasnostima skraćuje proporcionalno preostalim opasnostima koje se ne daju otkloniti primenom propisanih mera zaštite na radu. Isto tako se radno vreme skraćuje porodiljama, invalidima u propisanim slučajevima i sl. No uz sve ovo valja podvući da se skraćeno radno vreme, kao poseban ravnopravni institut, u pogledu sticanja i ostvarivanja prava radnika posmatranih i po vrstama i po obimu tretira kao puno radno vreme.

U savremenim uslovima zaštitnu komponentu opšteg i stručnog obrazovanja izlišno je detaljno obrazlagati. Baš i s obzirom na rečeno u našem pozitivnom pravu je propisano da radnici, a posebno oni do navršenih osamnaest godina života, imaju pravo da usavršavaju i razvijaju svoje radne, upravljačke i psihofizičke sposobnosti. Pravo na obrazovanje i usavršavanje, kao jedno od osnovnih prava, se ostvaruje naročito putem praktičnog rada, stručnog obrazovanja i usavršavanja, opšteg, društvenog i ekonomskog obrazovanja i razvijanja fizičke kulture. O obrazovanju direktno u funkciji zaštite na radu bliže će biti reči dole.

Radi paralisanja posledica koje proizlaze ili mogu proizići iz zamora na radu naše zakonodavstvo o radu, a u skladu sa načelima i rešenjima sadržanim u Ustavu SFRJ, konstituiše kategoriju odmora. Kao što je, manje-više, poznato reč je o sledećim odmorima:

- odmor u toku radnog dana koji pripada svim radnicima koji rade sa punim radnim vremenom jednokratno i traje trideset minuta;
- dnevni odmor između dva uzastopna radna dana koji traje najmanje dvanaest časova;
- sedmični odmor između dve uzastopne radne sedmice u trajanju od najmanje dvadeset i četiri časa i
- godišnji plaćeni odmor na koga se stiče pravo posle šest meseci neprekidnog rada i traje najmanje osamnaest radnih dana, a najviše, po pravilu, trideset radnih dana.

Osim rečenog se radnicima mlađim od osamnaest godina mora obezbediti godišnji odmor po uslovima i merilima po kojima se određuje dužina godišnjeg odmora ostalim radnicima, uvećan za sedam radnih dana.

Naše zakonodavstvo o radu sadrži brojna pravila o institutu raspoređivanja radnika na radna mesta. Među njima se ukazuje samo na ona najvažnija sa aspekta stimulisanja, očuvanja i zaštite radne sposobnosti i zdravlja radnika. Pre svega je pravilo da se radnik raspoređuje na odgovarajuće radno mesto, a to znači na radno mesto koje najviše odgovara njegovim stručnim, zdravstvenim i psihofizičkim sposobnostima. Obzirom na to su propisani već pomenuti i brojni drugi uslovi za zapošljavanje i raspoređivanje kao i zabrane u vezi sa raspoređivanjem, a u cilju zaštite radnika, radne pa i opšte životne sredine. Tako je, između ostalog, izričito i bez izuzetka propisano da se radnik može rasporediti na radno mesto na kome će raditi samostalno i bez-

stručenog nadzora samo ako je prethodno na nesumnjiv način utvrđeno da je osposobljen na tom radnom mestu.

Ispunjeno uslova za zapošljavanje i raspoređivanje na konkretno radno mesto se potvrđuje javnim ispravama izdatim od nadležnih organa i organizacija. Tako se na pr. opšta zdravstvena sposobnost mora dokazati uverenjem izdatim od javne zdravstvene službe od svih lica koja se prvi put zapošljavaju, kao i od onih lica koja se zapošljavaju posle pauze duže od šest meseci. Radi zapošljavanja na radnom mestu na kome postoje povećane opasnosti po život i zdravlje radnika isti se mora uputiti na specijalistički pregled, kao što se takvim pregledima mora trajno podvrgavati u vremenskim intervalima ne dužim od dve godine. I izvan rečenog je moguće proveravati faktički radne sposobnosti radnika i to prethodno preko raznih vrsta testiranja, audicija i sl. ili naknadno kroz instituciju probnog rada. Dosad rečeno imena za svrhu ne samo da garantuje u maksimalno mogućoj meri uspešno izvršavanje radnih zadataka na konkretnom radnom mestu, već i da sačuva i zaštiti zdravlje i radnu sposobnost radnika i za danas i za sutra.

3. Propisi o zaštiti na radu

Opštim propisima o radu se uređuju samo neka opšta i osnovna prava iz oblasti zaštite na radu. Tako se njima, a u okviru ustavnih principa, konstituiše pravo radnika na zaštitu na radu i pravo omladine, invalida i žena na posebnu zaštitu. U skladu s rečenim se predviđa mogućnost da radnik, bez štetnih posledica po sebe, može odbiti da radi na radom mestu na kome nije obezbeđena propisana zaštita na radu pod uslovima predviđenim zakonom i aktima donetim na osnovu zakona. Istim propisima se nalaže periodična izmena smena, s tim što radnik jedne smene može raditi noću neprekidno najduže jednu sedmicu. Osim posebne zaštite za omladinu, žene i inyalide, a o čemu je u neophodnoj meri već bilo reči, opštim propisima o radu se posebna zaštita, kao pravo, konstituiše još i za stare radnike. Dodatajmo još i to da se prema ovim propisima ne može narediti prekovremen rad radniku kome bi, po nalazu nadležnog zdravstvenog organa, takav rad mogao pogoršati zdravstveno stanje.⁹⁾

Prema Ustavu SFR Jugoslavije radni čovek ima pravo na uslove rada koji obezbeđuju njegov fizički i moralni integritet i sigurnost radnik pravo na zdravstvenu i drugu zaštitu i ličnu sigurnost na radu, a omladina, žene i invalidi — pravo na posebnu zaštitu na radu. Na osnovu ovih i drugih ustavnih načela izgrađen je poseban sistem propisa o zaštiti na radu koga čine ratifikovane konvencije i preporuke Međunarodne organizacije rada i drugi međunarodni pravni akti, zakonski i podzakonski akti nadležnih državnih organa, društveni dogovori, samoupravni sporazumi i drugi samoupravni akti radnih i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, kao i kolektivni ugovori o radu.

Iz oblasti Međunarodnog radnog prava sa područja zaštite na radu Jugoslavija je ratifikovala sledeće konvencije Međunarodne orga-

⁹⁾ Zak. o međ. odnosima rad. u udr. radu, op. cit., čl. 30—42.

nizacije rada: o utvrđivanju minimuma godina za prijem dece na industrijske radove, o upotrebi olovnog belila u bojadisanju, o primeni sedmičnog odmora u industrijskim preduzećima, o naznačavanju težine na velikim koletima koji se prenose lađom, o zaštiti žena od rada pod zemljom, o inspekciji rada u industriji i trgovini, o zaštiti žena zaposlenih u industriji od noćnog rada, o zaštiti dece od noćnog rada u industriji, o plaćenom godišnjem odmoru, o nedeljnem odmoru u trgovini i biroima i o zaštiti strojeva. Osim toga ratifikovane su i preporuke Međunarodne organizacije rada o: zaštiti radnika na radu, minimumu godina starosti za zapošljavanje na podzemnim radovima u rudnicima uglja, o zaštiti zdravlja na radnom mestu, plaćenom godišnjem odmoru i o službama medicine rada u preduzećima. Isto tako naša zemlja je ratifikovala: Evropski sporazum o radu posada motornih vozila koja vrše međunarodni drumski prevoz i Evropski sporazum o drumskom prevozu opasne robe u međunarodnom saobraćaju.¹⁰⁾

Prema važećim propisima u našoj zemlji zaštita na radu obuhvata prava i dužnosti radnika i organizacija udruženog rada precizirane zakonom i propisima donetim na osnovu zakona da obezbeđuju i ostvaruju takvu radnu i životnu sredinu koja će im garantovati fizički i moralni integritet na radu. Drugim rečima, zaštita na radu predstavlja celokupnost ili sveukopnost tehničkih, zdravstvenih, obrazovnih, pravnih i drugih mera putem kojih se sprečavaju i otklanjavaju uzroci zbog kojih dolazi ili može doći do povreda ili telesnih oštećenja i profesionalnih oboljenja radnika. Ovaj pojam obuhvata još i nadzor nad poštovanjem propisa o zaštiti na radu, propisa o međusobnim odnosima radnika na radu i o radnim odnosima. Bezbednim uslovima rada i radnom sredinom se smatraju oni unutar kojih radnik sa normalnom pažnjom, stručnim i radnim sposobnostima može obavljati svoj rad bez opasnosti od povreda i zdravstvenih oštećenja.

Zaštitu na radu uživaju sve osobe sa statusom radnika bilo kod pravnih ili kod fizičkih lica. Isto tako pravo na zaštitu na radu uživaju učenici i studenti na praktičnom radu, učesnici javnih akcija, lica na izdržavanju kazne dok rade u radionicama kaznenih ustanova i druga lica osigurana za slučaj povrede na radu ili profesionalnog oboljenja.

Organizacije udruženog rada i radnici zaposleni u njima su, prema našem važećem zakonodavstvu, osnovni nosioci poslova i zadataka na sprovođenju i unapređivanju zaštite na radu. Njihovo je pravo i dužnost da organizuju zaštitu na radu i da se staraju da se ista obezbedi svakom radniku. Međutim, kako se poslovi u vezi sa zaštitom na radu smatraju delatnostima od posebnog društvenog značaja to osim radnih organizacija i u njima zaposlenih radnika ne male zadatke na na ovom planu zakonodavac nalaže i drugim društvenim činiocima, kao što su društveno-političke zajednice, sindikati, zajednice sa područja socijalnog osiguranja, zajednice osiguranja imovine i lica, privredne komore, zajednice za zapošljavanje, udruženja za zaštitu na radu, stručne i naučne ustanove i druge organizacije i zajednice. Sindikati, organizacije udruženog rada, pomenute i druge samoupravne interesne

¹⁰⁾ Dr B. Nadvornik: Pravo zaštite na radu, Zagreb, 1973.

zajednice i asocijacije udruženog rada samoupravnim sporazumima usklađuju međusobne interese na području zaštite na radu, određuju zadatke, način i oblik izvršavanja tih zadataka kao i potrebna materijalna i druga sredstva.

Radnicima zaposlenim kod privatnih poslodavaca moraju poslodavci obezbediti uslove za realizaciju prava na zaštitu na radu na osnovu odredaba kolektivnih ugovora o radu koji moraju biti u skladu sa zakonom i propisima donetim na osnovu zakona.

Propisane mere i normative zaštite na radu moraju biti poštovani pri projektovanju tehnološkog procesa, pri projektovanju, konstituisanju i izradi sredstava za rad i sredstava lične zaštite na radu. Projektanska ili druga odgovarajuća organizacija mora o tome izdati pismenu izjavu iz koje se vidi koje propisane ili opšte priznate mere i normativi o zaštiti na radu su poštovani. Ispunjene ovog uslova mora biti vidljivo iz projektanske dokumentacije ili iz dokumentacije o tehničkim rešenjima i o tehnološkom procesu. Iste obaveze se odnose i na uvoznike sredstava rada, sredstava za zaštitu na radu i raznih vrsta tehničke dokumentacije za radne prostore, sredstava, postupke i tehnološka rešenja.

U oblasti unapređivanja i zaštite radne sredine, radne sposobnosti i zdravlja radnika izuzetan značaj imaju vaspitanje i obrazovanje u vezi sa zaštitom na radu. Zbog toga naše pozitivno zakonodavstvo propisuje da oni čine sastavni deo opštег i pozitivnog obrazovanja u školama svih vrsta i stepen uvođenja u rad i stručnog ospozobljavanja radnika u organizacijama udruženog rada. Poznavanje mera i normativa zaštite na radu moraju radnici uključiti u organizacije i rukovođenje procesom rada.

U okviru ovlašćenja sadržanih u zakonu i propisima donetim na osnovu zakona radnici u organizacijama udruženog rada, samoupravnim sporazumima ili drugim opštim aktima, normiraju mere i normative zaštite na radu kojima se određuju način i sredstva za otkrivanje, sprečavanje ili otklanjanje uzroka zbog kojih dolazi ili može doći do povrede na radu, profesionalnih oboljenja ili drugih štetnih posledica za radnu sposobnost i život radnika. Ove samoupravne opšte akte treba dopunjavati u skladu sa promenama tehnološkog i radnog procesa, novih tehnoloških procesa, sredstava rada ili sredstava za zaštitu na radu. Skupne mere i normative zaštite na radu za jednu ili više delatnosti odnosno grana, na podlozi zakonskih ovlašćenja, propisuju nadležni organi državne uprave pravilnicima.

Samoupravnim sporazumom o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu ili posebnim samoupravnim sporazumom o zaštiti na radu ili opštim aktom u okviru ovlašćenja iz samoupravnog sporazuma radnici realizuju svoje pravo i dužnost da normiraju zaštitu na radu kao i prava i obaveze koje imaju u obezbeđivanju radne sredine i radnih uslova, u preciziranju ili određivanju ili određivanju mera i normativa zaštite i u organizovanju zaštite na radu. Organizacije udruženog rada iste ili slične delatnosti mogu imati zajednički program očuvanja i unapređivanja zaštite na radu. Saglasnost o tome se realizuje njihovim zajedničkim samoupravnim sporazumom. Istim aktom se odlučuje i o sredstvima za realizaciju zajedničkog programa, kao i

o međusobnim pravima i obavezama. U vezi sa radnim mestima, važeći propisi nalažu, da u opisu svakog od njih mora biti precizirana vrsta i stepen opasnosti na radu kao i zadaci i odgovornosti koje imaju radnici u obezbeđivanju bezbedne radne sredine i radnih uslova. Zbog toga se pri prvom i svakom narednom raspoređivanju radnika na radno mesto mora utvrditi da je radnik po postojećem programu teorijski i praktično obučen u vezi sa opasnostima na radnom mestu, merama i normativima zaštite na radu, sredstvima i opremi za ličnu i kolektivnu zaštitu i o načinu njihove upotrebe. Stečena znanja o zaštiti na radu moraju se sukcesivno proveravati i obnavljati, pri čemu rokovi provere ne smeju biti duži od dve godine za radnike koji ne posredno obavljaju, vode ili nadziru rad.

Na planu preventivne instalirane ili ugrađene zaštite radne sredine, radnih sposobnosti i zdravlja radnika od posebnog je značaja ukazati na ona zakonska rešenja po kojima organizacije udruženog rada sme upotrebljavati samo radne objekte, radne prostore i oruđa za rad i davati na upotrebu samo takva sredstva i opremu za ličnu zaštitu pri radu koji odgovaraju propisima o zaštiti na radu i obezbeđuju siguran rad. Isto tako je organizacija udruženog rada dužna obezbeđiti periodično ispitivanje hemijskih i bioloških štetnosti i mikroklima, kao i određenih sredstava i uređaja. O početku svoga rada ili rada bilo koje svoje radne jedinice organizacija udruženog rada mora obavestiti nadležni organ nadzora, tj. inspekciju rada na osam dana ranije. Ovaj organ usloviće давanje svoje saglasnosti za rad tek po što se uveri da su respektovani svi propisi o zaštiti na radu.

Sa aspekta problematike koja se raspravlja od značaja je ukazati i na zakonsku obavezu po kojoj svaka organizacija udruženog rada, u okviru zakonskih ovlašćenja, mora tačno utvrditi radna mesta sa povećanim opasnostima i kakve zdravstvene psihofizičke i stručne uslove mora ispunjavati radnik na takvom radnom mestu. Takvim radnicima, u skladu sa propisima o zdravstvu i zdravstvenom osiguranju, organizacija udruženog rada mora obezbediti periodične zdravstvene pregledе. U svakoj organizaciji radnicima mora biti obezbeđena prva pomoć za slučaj povrede na radu. Interna služba za zaštitu na radu unutar organizacija udruženog rada ima zadatak da se stručno i operativno bavi poslovima zaštite. Broj lica u toj službi kao i sama organizacija službe uslovljeni su veličinom radne organizacije, vrstom njene delatnosti kao i uslovima pod kojima se delatnost obavlja. U relativno malim organizacijama udruženog rada i onima gde se obavljaju takvi poslovi koji po svojoj prirodi ne sadrže ozbiljnije opasnosti može biti zadužen radnik pojedinač — referent za poslove zaštite na radu. U drugima, pak, gde su opasnosti od povreda i oboljenja u vezi sa radom veće organizuje se posebna služba zaštite na radu. U toj službi mogu biti zaposleni samo lica koja su, na propisan način, stručno osposobljene za poslove zaštite na radu. Više organizacija udruženog rada mogu samoupravnim sporazumom ustanoviti zajedničku službu zaštite na radu. Istim aktom se precizira položaj te službe i način njenog finansiranja.

U cilju što bolje zaštite radne sposobnosti i zdravlja radnika svako novoproizvedeno sredstvo ili napravu proizvođač mora snabdeti odgo-

varajućim uputstvom za bezbednu upotrebu kao i o načinu preispitivanja i izdržljivosti. O poštovanju mera i normativa o zaštiti na radu pri projektovanju, građenju i konstituisanju objekata, pri projektovanju tehnološkog procesa, pri projektovanju, konstituisanju i izradi sredstava za rad i naprava, kao i sredstava i opreme za zaštitu na radu izdaju stručnu ocenu ovlašćene organizacije udruženog rada čiji je predmet poslovanja istraživanje, izvođenje i pospešivanje zaštite na radu. Ovlašćene organizacije su odgovorne za štetu koja nastane kao rezultat nepravilne stručne ocene. Ovakvu ocenu su dužne pribaviti i uvozne i prometne organizacije.

Radnik, kako je već pomenuto, mora obavljati svoj rad sa pažnjom koja obezbeđuje njegov život i zdravlje i život i zdravlje drugih. Rukovodeći radnici, uz drugo, moraju imati tačno precizirana ovlašćenja ali i odgovornosti u vezi sa zaštitom na radu. Radnik ima pravo i dužnost upotrebljavati sigurnosne naprave i sredstva i opremu za ličnu zaštitu na radu u skladu sa njihovom namenom, pažljivo rukovati njima i starati se da su u bezbednom stanju.

Pravo je svakog radnika da bude potpuno upoznat sa uslovima rada i opasnostima na poslu, ali je istovremeno njegova obaveza da se pridržava propisanih mera zaštite na radu i da svoj posao obavlja sa punom pažnjom. O izuzetno velikom značaju koji se pridaje doslednom poštovanju ove obaveze govore zakonske odredbe po kojima se njen nepoštovanje od samog zakonodavca kvalificuje kao teža povreda radnih obaveza što znači da zbog toga, u krajnjoj liniji, radnik može ostati bez posla, odnosno biti isključen iz organizacije udruženog rada. Pored toga, neposredni rukovodilac je dužan privremeno udaljiti sa radnog mesta radnika koji se na radu ne pridržava propisanih mera ili ne koristi sredstva zaštite, ili odbije da postupi po uputstvima za bezbedan rad.

Radi ostvarivanja svojih prava u vezi sa zaštitom na radu, radnik ima pravo da neposrednom rukovodiocu podnnse pismeni zahtev kojim traži da se propisane mere zaštite sprovedu. Ako se po zahtevu ne postupi u roku od osam dana ili, pak, radnik smatra da tražene mere zaštite nisu potpuno sprovedene, radnik može podneti prigovor nadležnom organu organizacije udruženog rada, a istovremeno zahtev inspekciji rada da doneše odgovarajuće rešenje. Radnik kome preti neposredna opasnost po život zbog toga što nisu sprovedene mere zaštite na radu, ima pravo da odbije rad na tom radnom mestu sve dok se propisane mere ne sprovedu. Isto tako ako je u pitanju neposredna opasnost po zdravlje radnika osim prava na zahtev da se opasnosti u najkraćem roku otklone radnik ima pravo odbiti rad na takvom radnom mestu. Osim u ova dva izričito predviđena slučaja zakon ostavlja mogućnost da se samoupravnim sporazumom predvide i drugi slični slučajevi kad će radnik moći odbiti da radi zbog odsustva propisnih mera zaštite na radu, razume se, uvek bez štetnih posledica po radniku.

Nadzor nad poštovanjem propisa o zaštiti na radu vrši inspekcija rada, izuzev kad su u pitanju radnici gde taj nadzor obavlja specijalizovana rudarska inspekcija. U tu svrhu inspekcija je opremljena i organizovana na odgovarajući način, kao što je i snabdevena potreb-

nim ovlašćenjima. Kaznene mere za nepoštovanje propisa o zaštiti na radu su našim najnovijim propisima pooštrene.

Osim opštih zakonskih propisa o zaštiti na radu čije su osnovne karakteristike izložene, na ovom području se još primenjuje preko 50 pravilnika i drugih pozakonskih propisa. Sve to zajedno sa opštim aktima koje donose radne i druge samoupravne organizacije i zajednice čini danas važeći pozitivнопravni režim o zaštiti na radu.

4. Propisi o socijalnom osiguranju

Dalju skupinu pravnih normi od izuzetnog značaja za unapređivanje i zaštitu radne sredine, radne sposobnosti i zdravlja radnika čine one sa područja socijalnog osiguranja. Pozitivnopravni sistem socijalnog osiguranja u našoj zemlji, slično onom na području zaštite na radu, čine načela i principi sadržani u ustavu, ratifikovane međunarodne konvencije i drugi akti međunarodnog radnog prava, zakonski i podzaponski propisi ovlašćenih državnih organa i opšti akti samoupravnih interesnih zajednica zadravstvenog i invalidsko-penzijskog osiguranja.

Prema Ustavu SFR Jugoslavije socijalnim osiguranjem radnici, u skladu sa zakonom, obezbeđuju sebi pravo na zdravstvenu zaštitu i druga prava za slučaj bolesti, prava za slučaj porođaja, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti, nezaposlenosti i starosti prava na druge oblike socijalnog osiguranja, a za članove porodice — pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na porodičnu penziju, kao i druga prava po osnovu socijalnog osiguranja. Sistem socijalnog osiguranja radnika u našoj zemlji se, između ostalog, temelji na načelima: obaveznosti, uzajamnosti i solidarnosti, minulom radu, samoupravnosti i samofinansiranju. Instntucionalilzovani oblik za utvrđivanje, obezbeđivanje i realizaciju prava iz socijalnog osiguranja predstavljaju samoupravne interesne zajednice zdravstvenog i penzijsko-invalidskog osiguranja radnika, odnosno zemljoradnika organizovane po teritorijalnom principu. Materijalnu osnovu za pokriće prava iz socijalnog osiguranja radnika, u principu, čine doprinosi koji se plaćaju iz bruto ličnih dohotaka i doprinosi iz dohotka radnih organizacija, odnosno iz sredstava privatnih poslodavaca.

Sa područja socijalnog osiguranja naša država je ratifikovala međunarodne konvencije o: obeštećenju nesrećnih slučajeva na poslu u poljoprivredi, obeštećenju nesrećnih slučajeva pri radu, obeštećenju usled profesionalnih oboljenja, jadnakom postupanju prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu, osiguranju za slučaj bolesti industrijskih i trgovackih radnika i domaće posluge, osiguranju za slučaj bolesti poljoprivrednih radnika, o ustanovljenju međunarodnog uredenja očuvanja prava u osiguranju za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti, o minimalnoj normi socijalnog obezbeđenja i konvenciju o davanjima za slučaj nesreće na poslu. Gsto tako je naša zemlja akceptirala četrnaest preporuka Međunarodne organizacije rada.¹¹⁾ Dodajmo na ovom mestu da za našu državu brojne međunarodne obaveze relevantne za oblast zaštite

radne sredine, radne sposobnosti i zdravila radnika proizilaze iz akata Ujedinjenih nacija, Svetske zdravstvene organizacije i drugih međunarodnih organizacija čiji je član i Jugoslavija. Pomenimo samo specijalni Program Ujedinjenih nacija za čovekovu okolinu čiji se Upravni savet upravo ovih dana sastao i u čijem su radu živo učestvovali službeni predstavnici naše države.¹²⁾

Uz već pomenuto, konkretno govoreći, pozitivno pravni sistem socijalnog osiguranja kod nas čine, u principu, Opšti zakon o zdravstvenom osiguranju i obaveznim vidovima zdravstvene zaštite stanovništva, Zakon o osnovnim pravima iz penzijskog i invalidskog osiguranja i odgovarajući republički odnosno pokrajinski zakoni, podzakonski propisi državnih organa, statuti i drugi samoupravni akti zajednice zdravstvenog i penzijsko-invalidskog osiguranja radnika odnosno zemljoradnika.

Prema važećim propisima o zdravstvenom osiguranju radnici i sa njima izjednačena lica obavezno osiguravaju sebe i članove svojih porodica na zdravstvenu zaštitu i druga prava iz zdravstvenog osiguranja. Za lica koja nisu obuhvaćena obaveznim zdravstvenim osiguranjem obezbeđuju se obavezni vidovi zdravstvene zaštite utvrđeni zakonom.

»Zajednice zdravstvenog osiguranja, radne organizacije, društveno-političke zajednice, radne organizacije zadravstvene delatnosti i njihove asocijacije i druge organizacije sarađuju u programiranju, planiranju i unapređivanju zdravstvene zaštite i njene materijalne osnove, u razvoju samoupravnih odnosa, u stvarnju što povoljnijih uslova za korišćenje zdravstvene zaštite i što racionalniju upotrebu sredstava obezbeđenih za zdravstvenu zaštitu. U sprovođenju preventivnih mera i akcija, kao što su sanacija životne i radne sredine (vazduh, voda, životne namirnice, higijenski uslovi u radnoj, stanbenoj i školskoj sredini, zaštita na radu i dr.), za koju su nosioci programa, obezbeđivanja sredstava, i organizovanja aktivnosti društveno-političke zajednice i radne i druge organizacije, sarađuju i zajednice zdravstvenog osiguranja«¹³⁾

Radnici za sebe i članove svojih porodica, prema propisima o zdravstvenom osiguranju, obezbeđuju:

- zdravstvenu zaštitu koja se na osnovu zakona obavezno obezbeđuje i sprovodi putem zdravstvenog osiguranja kao i onu koju samostalno utvrđuju u okviru zajednica zdravstvenog osiguranja;
- naknadu ličnog dohotka za slučaj sprečenosti za rad usled bolesti i drugih zakonom predviđenih, odnosno utvrđenih okolnosti;
- druge naknade i pomoći i
- druga prava iz zdravstvenog osiguranja samostalno utvrđena u zajednicama zdravstvenog osiguranja.

U obavezne vidove zdravstvene zaštite koji se po zakonu obezbeđuju svim našim građanima spadaju: otkrivanje, sprečavanje, suz-

¹¹⁾ Vidi dr. Ratko Pešić: Međunarodne konvencije rada, Beograd, 1968. godine.

¹²⁾ Prema informisanju dnevnog lista »Politika«, od 24. 4. 1975.

¹³⁾ Opšti zakon o zdravstvenom osiguranju i obaveznim vidovima zdravstvene zaštite stanovništva, »Sl. list SFRJ«, br. 20/69, čl. 8.

bijanje i lečenje tuberkuloze, veneričnih i drugih zaraznih bolesti koje podležu obaveznom prijavljivanju; nega i lečenje duševnih bolesnika koji zbog prirode i stanja bolesti, mogu da ugroze život svoj i tuđi ili oštete materijalna dobra; zdravstvena zaštita žena u vezi sa trudnoćom, porođajem, materinством i kontracepcijom; potpuna zdravstvena zaštita novorođenčadi, odojčadi i predškolske dece; zdravstvena zaštita školske dece, školske omladine i redovnih studenata do određenog uzrasta, i to putem: sistematskih pregleda, zaštite i lečenja zuba, sprečavanje i suzbijanje i lečenje reumatske groznice, protetičkih i rehabilitacionih mera kod oštećenja i anomalije viđa i sluha i kod ortopedskih anomalija i deformiteta; aktivnost na ranom otkrivanju malignih oboljenja i šećerne bolesti i njihovo lečenje; aktivnost na zdravstvenom vaspitanju stanovništva.

Nesreća na poslu i profesionalno oboljenje kao osigurani slučajevi imaju poseban tretman u čitavom sistemu socijalnog osiguranja, a sledstveno tome i u sistemu zdravstvenog osiguranja. U tim slučajevima radnicima — osiguranicima se obavezno obezbeđuje pravo na: korišćenje zdravstvene zaštite i sprovođenje mera u cilju otkrivanja i sprečavanja oboljenja od profesionalnih bolesti i nesreća na poslu; korišćenje svih vrsta medicinske pomoći i ortopedskih sredstava u cilju lečaja i medicinske rehabilitacije od posledica nesreće na poslu i profesionalnih oboljenja radi uspostavljanja radnih sposobnosti; naknada ličnog dohotka za sve vreme trajanja sprečenosti za rad prouzrokovane pomenutim slučajevima i putne troškove u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite i rehabilitacije.

Prvo na naknadu umesto ličnog dohotka za vreme privremene sprečenosti za rad usled bolesti osiguranici-radnici stiču od prvog dana sprečenosti pa za sve vreme njenog trajanja. Ova se naknada isplaćuje u visini ne manjoj od 60% prosečnog mesečnog ličnog dohotka ostvarenog po završnom računu protekle godine. Međutim, ako sprečenost za rad rezultira iz nesreće na poslu ili profesionalne bolesti naknada umesto ličnog dohotka se isplaćuje u visini od 100%. U istoj visini se naknada isplaćuje i osiguraniku-radnici dok se nalazi na porodiljskom odsustvu.

U red drugih naknada i pomoći spadaju: pomoć za opremu novorođenčeta, jednokratna pomoć članovima porodice koje je umrli osiguranih izdržavao do svoje smrti ili posmrtnina, naknada troškova sahrane ili pogrebnina i naknada putnih troškova u vezi sa korišćenjem prava na zdravstvenu zaštitu, a u koje spadaju troškovi prevoza i troškovi boravka u drugom mestu. Osim pomenutih prava zajednice zdravstvenog osiguranja mogu samostalno utvrditi i druga s tim što su u obavezi da obezbede i materijalna sredstva za njihovu realizaciju.

Penzjsko-invalidskim osiguranjem naše zemlje pokriveni su sledeći rizici: starost, invalidnost, telesno oštećenje, opasnost od nastupanja invalidnosti i smrt osiguranika. Sa aspekta unapređivanja i zaštite radne sredine, radne sposobnosti i zdravlja radnika posebno su značajne odredbe o: osiguranju od nastupanja invalidnosti, osiguranja za slučaj nastupele invalidnosti odnosno delimičnog ili potpunog gubitka radne sposobnosti i one o telesnom oštećenju, kao i prava koja se priznaju na osnovu ovih slučaja.

Pomenuti osigurani slučajevi ili osnovi za sticanje i ostvarivanje odgovarajućih prava iz invalidskog osiguranja omogućuju punu zaštitu osnovnih prava radnog čoveka: preventivnu ili prethodnu zaštitu od nastupanja invalidnosti, naknadu umesto ličnog dohotka i materijalno obezebeđenje kao i obeštećenje i telesni integritet. Na osnovu opasnosti od nastupanja invalidnosti u vezi sa uslovima rada na radnom mestu stiče se pravo na premeštaj na drugo radno mesto; na osnovu invalidnosti (smanjenje ili gubitak radne sposobnosti) — pravo na profesionalnu rehabilitaciju i ponovno zapošljavanje sa odgovarajućim materijalnim obezebeđenjem ili pravo na invalidsku penziju, a na osnovu telesnog oštećenja — pravo na novčanu naknadu.

Neposredna opasnost od nastupanja invalidnosti je, u našem pravnom sistemu, relativno nov osnov za sticanje prava iz invalidskog osiguranja, a u cilju obezebeđenja što potpunije preventivne zaštite, odnosno očuvanja zdravlja i radne sposobnosti radnika. Ona postoji kad na određenom radnom mestu uslovi rada, i pored primene svih propisanih mera zaštite na radu, utiču na zdravstveno stanje i radnu sposobnost u takvoj meri da je neophodna promena radnog mesta, odnosno posla u cilju otklanjanja nastupanja invalidnosti do koje bi, sasvim izvesno, došlo bez promene radnog mesta.

Invalidnost postoji, prema važećim propisima, kad usled bolesti ili povrede van posla, odnosno nesreće na poslu ili profesionalnog oboljenja nastupi smanjenje ili gubitak radne sposobnosti koji se ne mogu otkloniti lečenjem, odnosno medicinskom rehabilitacijom. Preostala radna sposobnost je od bitnog uticaja, ne samo za utvrđivanje i određivanje invalidnosti i njenog stepena, već i za sticanje prava iz invalidskog osiguranja. Ta prava se stiču na osnovu stepena invalidnosti, a u zavisnosti od preostale radne sposobnosti, godina života osiguranika u vreme nastupanja invalidnosti, kao i od još nekih okolnosti predviđenih zakonom i propisima donetim na osnovu njega. S obzirom na radnu sposobnost, odnosno nesposobnost se svi invalidi dele u tri kategorije. Prvu kategoriju čine oni invalidi koji su potpuno i trajno nesposobni za bilo kakav rad, drugi invalidi delimično sposobni za svoj ili drugi odgovarajući posao koji se profesionalnom rehabilitacijom ne mogu ospособiti za rad sa punim radnim vremenom i, najzad, treći invalidi potpuno nesposobni ili samo delimično sposobni za vršenje svog posla, a koji su sposobni za rad sa punim radnim vremenom na drugom odgovarajućem poslu ili se, profesionalnom rehabilitacijom, mogu ospособiti za takav rad.

Invalidi prve kategorije po osnovu invalidnosti, ako su se za to stekli zakonom predviđeni uslovi (teži za slučaj povrede ili oboljenja van posla i blaži za slučaj nesreće na radu ili profesionalnog oboljenja) stiču pravo na invalidsku penziju, što je i jedino razumljivo obzirom da se radi o licima potpuno i trajno nesposobnim za rad. Pravo na invalidsku penziju, što je i jedino razumljivo obzirom da se radi o licima potpuno i trajno nesposobnim za rad. Pravo na invalidsku penziju, pod propisanim uslovima i ako je invalidnost nastala posle navršenja određenih godina života do kojih se obezebeđuje pravo na profesionalnu rehabilitaciju i pravo na ponovno zapošljavanje, mogu steći i invalidi druge i treće kategorije.

Invalidima treće kategorije mlađim od 45 godina (muškarci) odnosno 40 godina (žene) se obezbeđuje pravo na profesionalnu rehabilitaciju i materijalno obezbeđenje sve do okončanja iste odnosno do ponovnog zapošljavljenja. Pod profesionalnom rehabilitacijom se podražumeva stručno sposobljenje za drugi odgovarajući posao koji će invalid moći obavljati pod normalnim uslovima i uz normalne napore pri radu postizati normalan radni učinak, a sve to bez opasnosti od pogoršanja zdravlja. Smisao i značaj profesionalne rehabilitacije se ogleda u težnji da invalidi i pored invalidnosti koja ih je zadesila i dalje ostanu u radnom procesu i da svojim radom obezbeđuju svoju egzistenciju, napredak društva i sticanje prava uslovljenih radom merenim kvalitativno i kvantitativno.

Novčana naknada za telesno oštećenje se obezbeđuje bez obzira na uzrok. Ona ima karakter zakonske kompenzacije za oštećenje telesnog integriteta bez obzira da li utiče na radnu sposobnost ili ne. To je samostalno pravo koje osiguranik-radnik može koristiti bez obzira na to da li koristi i neko drugo pravo (invalidsku ili starosnu penziju na pr.). Istina, uslovi za sticanje prava na novčanu naknadu za telesno oštećenje su znatno blaži ako je do oštećenja došlo usled povrede na radu ili profesionalnog oboljenja od onih koji se zahtevaju kod povrede ili oboleljiva van rada.

5. Još neke ideje i opredeljenja

Izlaganja o unapređivanju i zaštiti radne sredine, radne sposobnosti i zdravlja radnika bi, kako mislimo, ostala bitno nepotpuna ako im se ne bi dodala osnovna opredeljenja svesnih socijalističkih snaga i ideje sadržane u njihovim dokumentima. Istina, o tom opredeljenjima i idejama je na određeni način već bilo reči u okviru izlaganja sadržanih u Ustavu SFR Jugoslavije. Jer, »Ustav SFRJ je sinteza društveno-političkih borbi i teorijskih saznanja Saveza komunista Jugoslavije...«¹⁴⁾ No i pored iznetog shvatanja o društveno-političkom značenju rešenja sadržanih u Ustavu Savez komunista nalazi nužnim da naglasi »treba se stalno zalagati za obezbeđenje uslova i sprovođenje mera zaštite radnika na radu, za organizovano otklanjanje uzroka onesposobljavanja i invalidnosti i ublažavanje njihovih posledica, za profesionalnu rehabilitaciju radnika, za organizovan odmor i rekreatiju radnika, za društvenu ishranu i uopšte poboljšanje uslova života i rada radnika i za šire zadovoljavanje zajedničkih potreba... U okviru celovite i društveno odgovorne razvojne politike treba sistematski obezbeđivati, ekonomskim i drugim merama, viši stepen usaglašenosti između materijalnog i društvenog razvoja i zaštite unapređenja čovekove sredine. Sprovođenje ovakve politike zahteva da se izgrađuju i primenjuju novi kriterijumi i društvene norme pri valorizovanju vrednosti prirodne i ljudskim radom stvorene sredine, polazeći od socijalističkih samoupravnih odnosa i humanih ciljeva našeg društva.«¹⁵⁾

¹⁴⁾ Deseti kongres SKJ — Dokumenti, Beograd, 1974, str. 195.

¹⁵⁾ Deseti kongres SKJ, op. cit., str. 292 i 294.

Savez sindikata Jugoslavije, kao najšira organizacija radničke klase, poklanja posebnu pažnju unapređivanju i zaštiti radne sredine, radnih sposobnosti i zdravlja radnika. To se, između ostalog, jasno vidi i zi činjenice da jedna od rezolucija na tek završenom Sedmom kongresu Sindikata tretira problematiku unapređivanja i zaštite radne i životne sredine.

U pomenutoj rezoluciji se, između ostalog, zahteva da zaštita radne i uopšte životne sredine bude ukomponovana u programe i planove privrednog i društvenog razvoja i da se prilikom preduzimanja konkretnih mera obezbede interesi radnika u skladu sa ustavnim načelom po kome radnici imaju pravo na siguran rad i zdravu sredinu. Sindikat se obavezuje na pokretanje odgovarajućih mera i akcija u vezi rešavanja problema radne i životne sredine podrazumevajući tu, pre svega, uzroke i posledice rastućih opasnosti.

Radi obezbeđenja povoljnijih uslova za siguran rad, proizilazi iz već pomenute rezolucije, Sindikat će se ubuduće više okrenuti rešavanju pitanja vezanih za organizaciju rada i proces humanizacije. U tom cilju angažovaće se na suzbijanju prekovremenog rada, monotonijskog u radu i stvaranju optimalnog radnog ambijenta. Sindikat će se, isto tako, suprotstavljati uvozu i ugrađivanju prljave i štetne tehnologije koje žele da se oslobođe razvijene zemlje. Nedopustivo je iz inostranstva mehanički preuzimati organizacione, tehničke i tehnološke modelle koji ne vode računa o mogućnostima radnika u pogledu prilagođavanja ritmu rada čije posledice rezultiraju fizičkim i psihičkim iscrpljivanjem, monotonijom u radu, oboljenjima i povredama radnika na radu.

III. Zaključak

Razvoj naše zemlje u poslednje tri decenije, kao što je već istaknuto, karakteriše se vrlo izraženom industrijalizacijom a kao posledica toga, s jedne strane, velikim prilivom novih radnika s nedovoljnim radnim iskustvom i, u većini slučajeva, bez nužnog znanja i obrazovanja, a s druge strane utroškom ogromnih količina sirovina i energije kao i potencijalno sve većom akumulacijom zagađivača radne i uopšte životne sredine. Kao što se iz napred izloženog vidi ovaj fenomen nije izmakao pažnji našeg društva kao što se to, između ostalog, nije dogodilo ni drugde. Naprotiv, već dosta dugo problem zaštite radne sredine i uopšte životne sredine radnih sposobnosti i zdravlja radnika predmet je pažnje na nacionalnom i na međunarodnom planu.

Polazeći od uverenja da u sistemu danas poznatih i mogućih mera i aktivnosti naučno izgrađen i konzistentno postavljen pravni sistem unapređivanja i zaštite radne sredine i šire od toga životne sredine, radne sposobnosti i zdravlja radnika predstavlja jednu od bitnih predpostavki za postizanje željenih rezultata na ovom planu izložili smo i analizirali rešenja koja postoje u našem pravu. Iz tog pregleda se, kako mislimo, može zaključiti da i ako zagadživanje radne sredine nije izmaklo pažnji našeg društva, da je protekao i

suviše mnogo vremena da se shvati sva i potpuna ozbiljnost ovog kompleksa i da kao rezultat takvog shvatanja usledi široka, sistematska i potpuna intervencija zakonodavca.

Najnoviji ustav SFRJ kao prvi u svetu, koliko nam je poznato, posvećuje punu pažnju zaštiti i unapređivanju čovekove sredine i prava čoveka da radi u zdravoj sredini. Toj materiji se posvećuje i poseban odeljak u okviru prve glave Ustava SFRJ. Na osnovu ovlašćenja sadržanih u Ustavu već dosad su učinjeni napor i vredni svakog poštovanja. Tako je, kao što smo videli, u Federaciji pripremljen kompleksan, sistematski i celovit koherentan zakonski projekt o zaštiti i unapređivanju čovekove sredine koji su od interesa za celu zemlju i međunarodnu zajednicu koji počinje planiranjem, a završava se kontrolom i pooštrenim sankcijama. Valja očekivati da će se njenim usvajanjem i zaokruživanjem odgovarajućim propisima republika, pokrajina i opština učiniti značajan napredak u odnosu na do sadašnje stanje.

Izgradnja opštег pravnog sistema u oblasti zaštite i unapređivanja čovekove sredine nikako ne znači da i dalje ne treba raditi na poboljašnju rešenja sadržanih u opštim propisima o radu, propisima o zaštiti na radu i propisima iz oblasti socijalnog osiguranja. Naprotiv, brojne specifičnosti i na dalje će se moći optimalno urediti samo kroz propise ove vrste direktno i neposredno usmerene na zaštitu radne sredine, radne sposobnosti i zdravlja radnika.

AMÉLIORATION ET PROTECTION DU MILIEU DE TRAVAIL, DE LA CAPACITÉ DE TRAVAIL ET DE LA SANTÉ DES OUVRIERS

R é s u m é

L'ensemble des problèmes se rapportant au titre ci-dessus indiqué est divisé en trois parties: introduction, solutions et conclusion.

En abordant cette question l'auteur constate que le développement de notre pays au cours des trois dernières décennies est caractérisé par l'industrialisation intense qui a eu pour conséquence, entre autres, un grand afflux des ouvriers des villages qui n'ont pas les coutumes de travail suffisantes, et dans la plupart des cas ne possèdent pas les connaissances et l'instruction nécessaires pour comprendre quels sont les processus dans la société qui sont formulés encore par les notions d'industrialisation et de l'affaiblissement progressif de l'économie agraire. La production industrielle intensive entraîne la dépense de quantités énormes d'énergie et de matières premières ainsi que l'accumulation potentielle de plus en plus grande de facteurs de pollution du milieu de travail et de l'environnement. Du milieu de travail et de l'environnement pollués résultent de nombreuses conséquences néfastes qui influent sur la capacité de travail et la santé des ouvriers. Pour la lutte contre les facteurs des conséquences mentionnées et l'atténuation de celles-ci une des hypothèses essentielle est le système correspondant des normes juridiques.

Dans la deuxième partie sous le titre »Idées et solutions«, en observant les hypothèses mentionnées, l'auteur a exposé, dans la première section, les postulats, les principes et les solutions contenues dans la Constitution de la République socialiste fédérative de Yougoslavie, et qui sont de conséquence pour ce domaine. Dans ce contexte est souligné le principe constitutionnel selon lequel les travailleurs et les citoyens, les organisations de travail associé et les

autres organisations et communautés autogestionnaires et la société socialiste dans l'ensemble sont tenus d'assurer les conditions pour la sauvegarde et l'amélioration des valeurs naturelles et des autres valeurs qui présentent de l'intérêt pour la vie et le travail sains, sûrs et efficaces des générations actuelles et des générations futures.

Dans la deuxième section de la deuxième partie sont exposées les idées pour la réalisation et rendre concrets les principes constitutionnels en particulier par le projet de loi sur la protection et l'amélioration de l'environnement qui présentent de l'intérêt pour le pays tout entier et la communauté internationale. A ce propos, entre autres, on peut constater que le projet mentionné représente la première tentative de constituer dans notre droit d'une manière complexe, systématique et dans l'ensemble un système cohérent de l'amélioration et de la protection du milieu de travail et de l'environnement qui commence par la planification, et se termine par le contrôle et l'aggravation des sanctions.

La troisième section de la deuxième partie contient un aperçu plus ou moins complet des solutions qui se trouvent dans la législation sur le travail qui influent sur le milieu de travail, la capacité de travail et la santé des ouvriers. En premier lieu sont présentées les solutions contenues dans les prescriptions générales relatives au travail, ensuite celles qui se rapportent aux prescriptions sur la protection au travail, et, enfin, les prescriptions de la législation sur la sécurité sociale. A la fin de cette section sont exposées encore quelques idées et prises de position de la Ligue des communistes et de l'Union des syndicats de Yougoslavie orientées vers la politique et de la résolution de la matière examinée.

Dans la conclusion, et sur la base de l'état de choses exposé, l'auteur constate que les dangers qui menacent la capacité de travail et la santé des ouvriers résultant du milieu de travail et de l'environnement pollués n'ont pas échappé à l'attention de notre société. Néanmoins, comme si durant de longues années nous n'étions pas conscients de toute la gravité de ce problème, car très longtemps cette question n'a été réglée que fragmentairement et sans aucun système au point de vue juridique. Il est évident que d'un tel état de choses ne pouvaient s'ensuivre que des résultats médiocres.

Eu égard au traitement du milieu de travail et de l'environnement dans la Constitution de la RSF de Yougoslavie et aux attributions normatives dont disposent sur ce plan la Fédération, les républiques fédérées, les provinces autonomes et les communes ainsi qu'aux efforts accomplis jusqu'à présent il y a tout lieu de croire que le nouveau système juridique complet et intégral représentera un progrès important par rapport à l'état de choses qui existait jusqu'à présent. Certaines spécificités qui se rattachent au travail, aux ouvriers et au milieu de travail, conclue l'auteur, exigeront toujours la nécessité de l'existence des solutions juridiques qui présentent de l'importance pour la capacité de travail et la santé des ouvriers dans la législation sur le travail. Dans ce sens il faut tendre à leur perfectionnement ininterrompu.

